

Politieke prenten van Jacob de Gheyn de Oude

Het grafische oeuvre van Jacob de Gheyn de Oude (1532?–1582) beperkte zich tot voor kort tot slechts vier zeldzame etsen, alle vier 1577 gedateerd. Deze werden in 1916 gepubliceerd door J. Philip van der Kellen Dzn, die beschrijft hoe de geleerden vóór hem deze bladen óf niet hebben gekend óf slechts zeer terloops vermeld¹. Thans kan – door aankoop voor het Prentenkabinet van drie geheel onbekende prenten op een veiling in Londen – een aanvulling worden gegeven op dit kleine oeuvre van de oude De Gheyn, waarbij getracht zal worden wat nader in te gaan op de historische achtergrond. Ook deze nieuw verworven etsen zijn van 1577. Twee zijn een vervolg op *Frederik Muller* nr. 746A (afb. 4, *Hollstein* 1); zij zijn immers genummerd 2 en 3 (afb. 5 en 6).

Het nummer 1 op *F. Muller* 746A is ook door Van der Kellen opgemerkt maar hij voegt bij deze prent vijf ongenummerde, die – op één ongedateerde na – alle het jaartal 1577 dragen. In politiek opzicht behoren zij zeker bij elkaar maar zij vormen geen reeks², zoals straks zal blijken. Als nr. 2 figureert bij Van der Kellen een prent (afb. 2), uit de *Atlas van Stolck* (nr. 606, *F. Muller* 723 c, zie verder *Oud-Holland*). Twee andere kent hij alleen uit een beschrijving bij Drugulin³. Het is echter zo dat de bij Drugulin onder nr. 493 beschreven prent behoort bij de onlangs opgedoken bladen (afb. 1). Uit opzet en formaat blijkt duidelijk dat deze

niet direct aansluit bij de serie van de drie genummerden (afb. 4, 5 en 6)⁴.

De vraag dringt zich op: waarom dateren al deze prenten uit 1577? Wat was er toen aan de hand? In onze herinnering is het geen jaartal met bijzondere gebeurtenissen. Op 8 november 1576 was de *Pacificatie van Gent* gesloten, een overeenkomst tussen afgevaardigden van de Staten-Generaal in Brussel enerzijds en de Prins van Oranje en de Staten van de opstandige gewesten anderzijds. Ook de oppositie werd in Gent gewonnen voor de verlangens van de rebellen in het Noorden: de macht aan de Staten en tolerantie in tegenstelling tot het absolutisme van koning en kerk⁵. Al spoedig bleek dit niet meer dan een tijdelijk vergelijk te zijn om de Spanjaarden uit het land te verdrijven. Vele vragen bleven: hoe was de godsdienstkwestie geregeld (erkenning van het Calvinisme en vrijheid voor de Katholieken in het Noorden?) en hoe stonden de katholieke gewesten tegenover de koning? De landvoogd, Requesens, was in het voorjaar van 1576 overleden en onmiddellijk na 8 november rees het probleem van de erkenning van zijn opvolger, Don Juan, een halfbroer van Philips II. De Staten-Generaal sloten op 9 januari 1577 de eerste *Unie van Brussel* om Don Juan tot aanvaarding van de Pacificatie te dwingen. Hierbij stond trouw aan het Katholicisme voorop (aan het verbod van het Protestantisme kon niet worden getornd), zodat Don Juan de

Afb. 1. Jacob de Gheyn I. Allegorie op de Unie van Brussel, 1577. Ets, 268 × 206 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Aankoop 1978 uit het F. G. Wallerfonds.

overige voorwaarden aanvaardde. De Staten-Generaal gingen, zonder Oranje te raadplegen, accoord en tekenden op 17 februari met Don Juan namens Philips II het *Eeuwig Edict*, dat op 27 februari in Antwerpen werd afgekondigd (afb. 3, *F. Muller* nr. 734)⁶. Philips had toegestemd omdat hij op dat moment geen andere keuze had, de schatkist was leeg en het Spaanse rijk werd bovendien voortdurend bedreigd door aanvallen van de Turken. Onze eerste prent (afb. 1), gedateerd 1577 ad 27 Fe moet gemaakt zijn ter ere van deze gebeurtenis. De Vrede vertrapt de furie van Tweedracht. Het gedicht is een opwekking om de vrede te bewaren. De obelisk links, versierd met oorlogstuig, is

afgebroken, de obelisk rechts draagt vredesymbolen waaronder een weegschaal boven het Habsburgse wapen. Op de sokkel links: het vluchten van Kaïn, rechts de Visitatie? Op het middenstuk links Kaïn die Abel vermoordt, rechts Christus en de Apostelen (de ongelovige Thomas?). Blijkbaar was er op dit moment goede hoop dat het kwaad zou verdwijnen als de Tweedracht werd vertrap en men trouw bleef aan de gesloten vrede. Maar helaas, uit nr. 1 van de reeks waarvan de iconografie is samengesteld door de Antwerpse dichter Willem van Haecht, lid van de Rederijkerskamer der Violieren en een aanhanger van Oranje, blijkt dat deze verwachting niet in vervulling is gegaan. Nr. 1 (afb. 4) draagt een overduidelijk opschrift in boekdruk: *Violentiae Theatrum* (toneel van geweld) en is in de cartouches opgedragen aan Don Juan. Deze opdracht zal, zoals I.Q. van Regteren Altena reeds heeft opgemerkt, zeker als een aanklacht of als een noodkreet en niet als een eerbetoon gezien moeten worden⁷. Uit verschillende gebeurtenissen bleek dat Don Juan zich niet aan de Pacificatie wenste te houden: in juni 1577 liet hij een deelnemer aan een Hagepreek ter dood brengen, in juli overviel en bezette hij onverwachts het kasteel van Namen en werden de Spaanse troepen teruggedreven. Dit was nog maar het begin van alle moeilijkheden. Ook de gematigde katholieke edelen waren ontevreden over het optreden van Don Juan die opnieuw de oorlog in het land had gebracht. Het reeds vroeger geopperde plan werd weer opgevat om de Oostenrijkse aartshertog Matthias (jongere broer van keizer Rudolf II en neef van Philips II) het bestuur over de Nederlanden op te dragen. In Antwerpen nam de burgerij onder leiding van haar wijkmeesters het heft in handen. Als antwoord op de bezetting van Namen bewerkte zij dat de met Don Juan verbonden Duitse vendels de citadel verlieten (begin augustus) en eind augustus werd het kasteel geheel afgebroken. Ook aan deze Antwerpse gebeurtenis schonk De Gheyn aandacht in twee prenten (afb. 7 en 8; *F. Muller* nr. 749, *Hollstein* 3 en 4)⁸.

Afb. 2. Jacob de Gheyn I. *Allegorie op de toestand in de Nederlanden, 1577. Ets, 195 × 342 mm. Atlas van Stolk, Rotterdam.*

In het najaar van 1577 werden de tegenstellingen scherper. In de zuidelijke Nederlanden speelde zich een ingewikkelde strijd om de macht af, die de verwarring groot en de eenheid zeer problematisch maakte. De Prins liet zich tot ruwaard van Brabant kiezen zolang er geen erkende landvoogd

Afb. 3 (rechtsonder). Naar F. Hogenberg. *Afkondiging van de Unie van Brussel te Antwerpen, 1577. Ets, 134 × 154 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.*

gadering der Staten-Generaal voorleggen. Op 20 januari 1578 legde hij de eed af de Nederlanden te zullen regeren in naam van koning Philips II, met Oranje als zijn plaatsvervanger en eerste minister. Een roerig jaar: 1577, dat De Gheyn en Van Haecht inspireerde tot een serie

was en op 23 september 1577 hield hij zijn *Blijde Intrede* in Brussel. De hertog van Aarschot was tot stadhouder van Vlaanderen uitgeroepen, maar hieraan werd op 28 oktober een einde gemaakt door een staatsgreep in Gent. Evenals in Brussel kregen de radicalen daar de macht in handen. Ter zelfder tijd werd Don Juan afgezet verklaard en na ruim een maand van onderhandelingen werd aartshertog Matthias op 8 december 1577 als landvoogd erkend. De voorwaarden waarop hij werd benoemd, opgesteld door Oranje en enige van zijn aanhangers, waren zodanig dat van een grote verandering kan worden gesproken. Matthias moest al zijn wettelijke, fiscale en politieke maatregelen aan de ver-

Afb. 7. Jacob de Gheyn I. *Allegorie op de toestand in Antwerpen, 1577*. Ets, 217 × 278 mm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

is hier blijkbaar vrouw Justitia die op de troon zit en in haar rechten is hersteld. *Pace et Justitia*: door Vrede en Recht, luidt het toegevoegde opschrift boven de voorstelling. *Fiducia* (Vertrouwen) zit links op de nu gesloten kist waarin alle nuttige zaken voor het vaderland veilig zitten opgeborgen, alle Furiën worden door de Tijd het hol van de Tweedracht in gejaagd. In Romeinen 13 worden de mensen aangespoord tot gehoorzaamheid aan het gezag dat door God is ingesteld. Gezien de overeenkomst met Matthias leek de lucht in de Nederlanden op het eind van 1577 voor de aanhangers van Oranje aanzienlijk opgeklaard. Helaas

Afb. 8 (onder). Jacob de Gheyn I. *Het slechten van de Antwerpse citadel, 1577*. Ets, 218 × 282 cm. Rijksprentenkabinet, Amsterdam.

zou dit van korte duur zijn maar het verdere verloop van de geschiedenis valt buiten het bestek van onze prenten uit 1577. Van de oude De Gheyn zijn tot op dit ogenblik niet meer prenten bekend, maar laten wij voorzichtig zijn na onze laatste ervaringen. Ook de wereld van de historische prent blijkt nog altijd verborgen schatten te bezitten. Zoals gezegd, het grafische oeuvre van de oude De Gheyn is klein en het is merkwaardig dat zijn werk alleen betrekking heeft op het jaar 1577. Voor enkele biografische bijzonderheden en een aan hem toegeschreven tekening in het Amsterdamse Prentenkabinet verwijs ik gaarne naar het reeds vermelde artikel van Van Regteren Altena (zie noot 7). Nog een tweede tekening wordt aan de oude De Gheyn toegeschreven. Deze bevindt zich in het Prentenkabinet in Berlijn en is, wat het onderwerp betreft, verwant aan onze politieke prenten. H. Mielke heeft het blad als De Gheyn de Oude, gepubliceerd in de catalogus van de Pieter Bruegel tentoonstelling te Berlijn in 1975¹⁰. Tenslotte moet – geheel los van Jacob de Gheyn – nog even gewezen worden op een anonieme zinneprent, eveneens 1577 gedateerd, die de vrede bejubelt met verzen in het Nederlands, Latijn en Frans van dezelfde Willem van Haecht. Schrijfster dezes heeft indertijd in ditzelfde Bulletin¹¹ een poging gewaagd de geschiedenis van deze gravure in haar twee staten nader uiteen te zetten. Uit al deze prenten wordt ons duidelijk dat velen in de Nederlanden in de jaren 1576–1578 bezield moeten zijn geweest van hoop op- en verwachting van vrede.

Noten

¹ J. Philip van der Kellen Dzn, 'De glasmaler Jacob de Gheyn als prentkunstenaar', *Oud-Holland* 34 (1916) p. 2–9. Van der Kellen's terechtwijzing aan het adres van Frederik Muller is niet juist. Deze laat in zijn catalogusteksten van de nrs. 746A en 749 in het midden welke De Gheyn de prenten gemaakt heeft.

² Ten onrechte veronderstelt Van der Kellen dat de opschriften zouden ontbreken. Zie *Oud-Holland, op.cit.*, afb. II, III en IV.

³ W. Drugulin, *Atlas Historique*, Leipzig 1876, nrs 493 en 499.

⁴ Dit is eveneens het geval met Drugulin nr. 499, beschreven als gesigeneerd door De Gheyn. Deze anonieme prent met een voorstelling van Willem van Oranje als Sint Joris die de draak verslaat, is door A. E. Popham aan Marcus Gheeraerts toegeschreven, *Print Collectors Quarterly* 16 (1929) p. 353. Als jaar van ontstaan denkt Popham ook aan 1577; Frederik Muller (nr. 899A) plaatst de prent in 1584 en noemt als mogelijke kunstenaars J. de Gheyn of P. van der Borch.

⁵ Voor geïnteresseerden in de verwickelingen van deze periode zij verwezen naar de uitvoerige catalogus van de tentoonstelling *Eenheid en Scheiding in de Nederlanden 1555-1558*, Gent 1976.

⁶ Muller beschrijft deze prent ten onrechte als de afkondiging van de Pacificatie van Gent.

⁷ I. Q. van Regteren Altena, 'Jacques de Gheyn, de Oude als tekenaar', *Miscellanea Jozef Duverger*, Gent 1968, p. 464-468. De toeschrijving aan De Gheyn de Oude van de Amsterdamse tekening wordt bevestigd door de overeenkomst met de figuren op een van onze nieuwe aanwinsten (afb. 1). Zie ook K. G. Boon, *Netherlandish Drawings of the 15th and 16th Centuries in the Rijksmuseum*, Amsterdam 1978, no. 182.

⁸ Voor een uitvoerige beschrijving zij hier verwezen naar het artikel van Van der Kellen in *Oud-Holland* (zie noot 1) Van deze gebeurtenis bestaat ook nog een serie van zeven gravures naar Maarten de Vos, die aan een van de gebroeders Wierix wordt toegeschreven, L. Alvin, *Catalogue de l'œuvre des trois frères Wierix*, Bruxelles 1866, nrs 1459/65.

⁹ Het devies van het Lucas-gilde *Uyt jonsten versaemt* komt voor in de tekst op de prent van 27 februari (afb. 1).

¹⁰ *Pieter Bruegel d.A. als Zeichner*, Berlin 1975, nr 162, afb. 181.

¹¹ *Bulletin van het Rijksmuseum* 9 (1961) p. 140-144, met afb.